

Радомир СМИЉАНИЋ

ПОЛИТИКА, ИСТОРИЈА, И(ЛИ) КЊИЖЕВНОСТ

Жељко Симић: КУЛТУРА И ПОЛИТИКА — СТВАРАЛАШТВО
ПОД ОКРИЉЕМ ИДЕОЛОГИЈЕ »Научна књига«, Београд, 1989. године

Књига Жељка Симића испуњава претензије, то морамо одмах рећи, да, бар у овом тренутку, буде нешто сасвим самородно (и то не само у нашој социокултуролошкој литератури) начином и дубином истраживања исходишта књижевног стваралаштва у овом времену тешке кризе наше цивилизације, када је сазнање немоћи и *стицање* моћи књижевног изражаја од пресудног значаја. Аутор већ у уводним реченицама свог дела истиче: »Свака темељна и теоријски свеобухватна елаборација смисла епохалне ситуације готово неизбежно открива једно суморно и обеспокојавајуће али по снази и стварности увида јасно и недвосмислено сазнање да наша цивилизација пролази кроз један таман, непрозиран и по много чему судбоносан историјски период.« Симић стога у овој својој књизи развија, рекли бисмо, претрагу, претрес најпре најважнијих усмеравања уметности, у првом реду књижевности, кроз епохе у правцу а ту аутор даје и значајан свој допринос савременим токовима — уклањања граничних караула нарочито у кризним временима које идеологије истурају према уметности као превасходно спознаји и отпору. И овај наш садашњи свет (не више »као оквир великог сна« по Шекспиру), који се већ алармантно, попут оног несрећног брода »Титаника« креће усусрет својој разорној сауди, постаје свет у малом, подједнако скоро за све устрашујући, али и изазован да се човек прене, да се подухвати темељних промена, да преиспита чак и неке своје, изгледало је до сада недодирљиве заснованости. Симић вели: »Прибегавајући најразличитијим облицима мисаоних творевина, од херметичних филозофских трактата, преко лирски уобличених медитација, све до неразговорних, какофоничних поетских записа, човек модерног доба изражава своју радикалну упитност и зачуђеност пред чудовишним изгледом света у којем живи.«

Симић је, наравно, усмеравајући своју студију ка најбитнијим одређењима уметности и књижевности нашега света, односно овог нашег времена, морао да изврши неку врсту »инвентара« и науке и уметности, још од оних првотних постулата античког света. Тај, назовимо га, преглед даје драгоцен материјал, па и »додирне тачке« у координатама

вечно изазовног полазипнта уметности од оног *нишија*. А непрестано не губећи из вида човека »за сва времена и све цивилизације« (*наш навод!*) који је, знамо то, и хомосапиенс, и хомо политикус, јер политика, најуопштеније гледано, није само једном, и није тако »неуджно« одређивала судбину тог хомо сапиенса. Али, и судбина уопште, као свеколико човеково ограничење, морала је увек бити предметом уметничког »роварења«, чак је и Малро уметност назвао — антисудбином. Антисудбином стога што се она, уметност, вели Малро, опире свим оним кључним човековим ограничењима, просторним, временским, па чак и оном коначном људском ограничењу које је сама смрт. Мора се и ово рећи: уметност је и сама осетила »бичеве судбине« по себи, па је престала да се бави искључиво собом (а Симић још од Платона и Аристотела, све до Хегела и Хајдегера назначаву у овом свом делу те преломне тренутке и методолошке заокрете), престала је, дакле, да чепрка по своје тзв. аутономном бићу, да свој трагалачки занос исцрпљује само у трагању за сазнајним могућностима. Уместо спознаје, уметност, а у првом реду књижевност, обрушава се на саму спознају, прераста »из себе« у трагалачку разоткривајућу снагу, чак припремајући тектонске »поремећаје« парочито у зачахуреним друштвима лажног мира и среће, за велике потресе што ослобађају енергију и развијају крила оним актерима људске заједнице који вуку напред, мобилишу на промене. Поједностављено чак речено, уметност се често преображава у човеково верног пса трагача у лову на звер која је до сада замагљено означавана као људска судбина у свом облику неизбежног и трајног (по Малроу) људског ограничења. Жељко Симић с правом тврди у својој књизи: »За нову уметност нема никакве истине« »иза« или »изнад« пуне предметности; представљајући ствари у њиховој запањујућој, на махове скоро гротескној једноставности и неулепшаној, огољеној самодовољности, упирући изазовно у оно *нишија* што претећи надлази одасвуд, модерна уметност се жестоко окомила на ванискуствени смисаони поредак, развезавајући сугестивно све човекове илузије о неком чврстом и поузданом ослонцу изван њега самог«. Практично, изложен многим идеолошкијским опсенама, човек тражи себе и свој пут у судару са судбином, окован свеколиким ограничењима, мобилишући на најширем могућем фронту све своје моралне и интелектуалне снаге. Уметност је можда, у преломним друштвеним, људским ситуацијама нарочито, управо онај прави програмер, »шифрант« тих вековима похрањиваних моралних и интелектуалних снага и начела које се у одређеном »звезданом часу човечанства« активирају понекад и неочекиваном и непредвиђеном »иницијалном капислом«. Но, Симић не прибегава ни оваквим поједностављењима, као и уметност, чију бит истражује, и његова студија је слојевита и креће се у отвореним системима сазнавања и закључивања. Зато је такође Симићева књига драгоцене, јер да би ово остварио, аутор мора да захвата из више врела сазнања, при чему је врлина ове студије и њене прегледности при свој својој свеобухватности референци, неопходна за оригинална ауторова расуђивања и његове сопствене поставке.

Човек, дакле, градећи себе и свој свет, развија своју уметност и свој активан однос према њој (не само у улози, дакле, ствараоца, већ и примаоца), тражи пут ка своје свету и ка себи, тиме, наравно, гражећи, често веома мукотрпно (чак и »кроз крв, зној и сузе«...) пут ка другоме,

јер без њега, тог другог, нема ни првом, нема ни једној јединки, ни једном индивидууму опстанка. Ни опстанка ни развитка. Па нека је тај други неретко и сам Бог у ма ком облику и виду и ма којој намени и сврси, према коме се ваља непрестано (само) критички одређивати. Па и своје активности осмишљавати. Жељко Симић описује веома исцрпно и слојевито те путеве трагалаштва, тј. нову функцију и улогу уметности — везано за традиције од Платона, Аристотела и Хегела до Ничеа, Хајдегера и Адорна — у нашем добу и нашој цивилизацији. Он каже: »Ослобођена метафизичког диктата, савремена уметност више није спремна да изражава »опште принципе бивствовања« нити да ствари представља онаквим какве »треба да буду«. Она напросто покушава — истиче даље Симић — да са предметног света уклони баласт значења и смисла, да ствари лиши њихове посредничке улоге у секуларизацији Апсолута, настоји да дотакне вертикалну усмереност људског сазнања, несамосталност и вишеструку условљеност људског хтења, и да тако открије затурене могућности човекове природе, латентну духовну снагу његовог властитог повесног бића«. Суптилном анализом Симић учвршћује везу још античких поставки а манифестантним, покретачким карактером уметности нашега доба истиче константу нашега данас са свим оним прохујалим данас још од антике, и доспева до овог свог закључка: »По том исцрпно формулисаном одређењу, које је снажно стигматизовало филозофску традицију и дуго важило као неприкосновени образац и нормативни узор за разумевање сложене и многоструке области уметничког стваралаштва, уметност представља специфично поприште човековог рационалног самоосвешћења, један аутентичан аспект људске праксе кроз чије разнолике и самосвојне форме изражавања — од песништва и музичког компоновања, преко сликарства и вајарства, све до градитељства и театарске игре — просијава истина филозофског појма, зрачи највиша спознаја апсолута која се у филозофији поима као вечни и непроменљиви принцип и узрок свих збиљских појава, као исконско јединство субјекта и објекта, природе и духа, као свеобухватни тоталитет слободан од свих условности и ограничења, и који је као такав безуслован, неограничен и самодостатан, у себи завршен и потпун и савршен.«

Значајан допринос расветљавању односа идеологије и уметности Симић даје својим веома оригиналним разматрањима феномена слободе. Истовремено — о чему ће касније у овом напису бити нешто више речи — Симић комплексно третира и смисао критичке интенционалности у књижевности, залаже се за вишезначност књижевног исказа. На основу анализе ликова то јест, односа јунака познатог Кундериног романа »Неподношљива лакоћа постојања«, Симић долази до ових закључака: »Критика интегрисана у структуру уметничког дела нема смисаону самосталност, већ је функционално нераскидиво повезана са другим видовима књижевног текста, она тек у садејству са другим аспектима књижевне целине твори комплексно биће књижевности; критика функција књижевности је несводива на идеолошку интенционалност зато што књижевност својом, јединственом, од свих других мисаоних посебности одељеном, структуром трансцедира универзалне гносеолошке учинке и што је кадра да у својим највишим узлетима досегне такозване метафизичке квалитете; критика уграђена у књижевни текст нема једнозначност идеолошког дискурса ни његову упрошћену фактуру зато што је књижевност неспутана, неухватљива, обесна у свој неограниче-

ној слободи, зато што говори флуидним поетским језиком који трепери чак и кад празнослови, зато што се пита о нечем о чему се идеологија никад не пита — она се пита о почетку, о крају и о смислу људске егзистенције на земљи, том трајном боравишту свих коначних и пролазних ствари».

Овде је, дакле, реч о специфичности књижевног израза и дејства, а када је реч о идеологији, о ванпрограмаатском у строго идеолошком или политичком погледу, усмерењу које је једино усмерено у оном правцу који обележава крајњи исход човекове авантуре постојања.

Књижевност је, како Симић истиче, »обесна у својој неограниченој слободи«, међутим, Симић анализом књижевног дела подвлачи да је та слобода најбоља од могућих, слобода, дакле, у равни етичког принципа.

»Од писца се тражи — вели Сартр — да открива свет и да покаже људима у чему је ствар, па кад они то буду видели, сами ће се ангажовати и преузети одговорност на себе.«

По мишљењу потписника ових редова, централно место у књизи, која и у целини представља драгоцен допринос расветљавању многих педоумица о »смислу књижевности«, то јест, о њеном месту у »свету идеја« али, и још пре, у људској заједници, у човеку у његовом свету и његовој свакодневици као и његовој »надграђеној« историји, централно место, дакле, биле би све оне странице на којима аутор надахнуто *развија* идеје, ставове и односе према свом и уопште уметничком делу, неких значајних писаца нашег доба. Лук је понајпре затегнут на бачену стрелу нашег великог писца Михаила Лалића у »случају Кундера«. Великан наше (и не само наше књижевности) Михаило Лалић је дозволио себи да Милана Кундеру оптужи за антикомунизам. Потписник ових редова жели да истакне брилијантно »рашчишћавање« овог, рскао бих инцидента, које у књизи уз исцрпно, на моменте конгенијално парафразирање и тумачење превасходно Кундериног дела »Неподношљива лакоћа постојања« предузима Жељко Симић. При том би требало напоменути да не само Кундера, већ многи тзв. »дисиденти« дају можда свој највећи допринос рашчлањавању антикомунизма, тиме што се беспошtedно обарају на стаљинизам. Заправо, сваки »тврди став« великом уметнику је стран, велики уметници граде »отворене системе« и у том смислу су и разматрања Жељка Симића изузетно значајна. Кундера у ствари истура своје јупаке да би их после »избегао«, Сабина, чији лик минуциозно анализује Симић, је пример јунакиње од које се њен аутор измакао. И она сама, с многим наслагама тешких разочарења и патње плута све удаљенија од свог »места под сунцем«, брка појмове и програме комунизма, фашизам, гнуша се протеста маса без обзира на њене побуде. Међутим, Симић се с правом концентрише на став овог комплексног Кундериног лика. Став једне уметнице, свесно или несвесно у »вртлогу« политике: »Мој непријатељ није комунизам него кич! рекла је бијесно« (Кундера: »Неподношљива лакоћа постојања«). Жељко Симић, разапичући онај поменути лук противстављања укалупљавању уметничког, књижевног израза и исказа, овако тумачи Кундерину Сабину:

»Сабина не оспорава комунизам у његовој партикуларној политичкој и етичкој одређености, она га не подвргава идеолошкој деструкцији противстављајући му неку другу идеологему, неки други у себе затворени мисаони систем, него из једне еминентне метафизичке перспективе руководећи се универзалним мерилима, осветљава и релативизује један *вид*

егзистенције у којем је појединац потчињен холистичком нормати визму и религијским обрасцима понашања, у којем није у могућности да оствари своју индивидуалност, своје потребе и своја најдубља надања. Целим својим бићем Сабина устаје против царства тоталитарног кича, буни се против сваког облика ауторитарне свести, против редуције животног обиља на једноставне схеме, она пркосно диже свој глас против репресивног мишљења које увек има спремљене одговоре и које искључује било какво питање, у царству тоталитарног кича човек који пита је непожељан, он подрива темеље једног сакривеног и готово непостојећег света. Сличним, ако не већ и истоветним речима, Сабина је објаснила Терези механизам свог стваралачког поступка: *»у иредњем ѿлану је разумљива лаж, а иза ње се назире разумљива истина«*.

Дакле, царство тоталитарног — да се послужимо наводима Жељка Симића — не сме бити нипошто покретач (*йодсѝрекач!*) уметничког чина, уметност, ако наравно, (што чинећи прећутно посебно потврђује и Симић), искључимо ону с назнаком *lag roug lag*, има свој аутентични колосек прихватања *»одређеног«* (по Сартру) из сфере живота, крећући се ка разрешавању тајни, ка воспостављању веза узрока и последица чак и са циљем манифестног, или бар упозоравајућег, исказа, испољавања.

Веома оригинална и дубока понирања у ткиво књижевног дела исказују Симића у за њега и за нас читаоце срећној околности тумача који даје нове пројекције сазнајног и код Кундере (о неким његовим разматрањима Кундериних ликова смо већ говорили) и потом, нарочито изоштрено кроз полемику са историчарем др Драгославом Јанковићем у тумачењу великог и комплексног дела Добрице Ћосића. Поново ерудиција аутора олакшава већ у повлачењу паралела између науке и уметности, тј. историје и књижевности, да ствари постави на право место. У одељку *»Политички домети историјског романа«* започиње Симић можда најзначајније странице ове књиге, подухвата се рашчишћавања односа историје и књижевности, политике и уметности, морала и филозофије, уронувши смело и са снагом у дубоко и веома обухватно дело Добрице Ћосића. Да ли је Ћосић својим делом *»Време смрти«* уопште и писао у основи један обичан историјски роман, могли бисмо се и иначе упитати, или је то дело створено као обрачун са историјом, посебно обрачун са свим оним поплавним штетним наносима које бурна, тешка, крвава историја оставља на запуштеној земљи једног народа који је морао да решава егзистенцију и многих других како би и себе спасао. Симић сасвим исправно истиче да Добрица Ћосић има знатно комплекснију визуру од историје, ставља књижевност у сасвим нови однос према научном погледу на свет. Читалац ће и на овим многим страницама, као на претходним у *»случају«* Кундере доживети ново расветљење значајних ликова класичног дела Добрице Ћосића, што ће бити свакако и први у нас веома продубљени захват у тумачењу оних романа Добрице Ћосића који су обележили епоху.

Књига Жељка Симића писана је стилски бриљантно, надахнуто, она садржи многе драгоцене оригиналне поставке. Заснована је и на великој ерудицији аутора, о чему сведочи веома импозантна селективна библиографија на крају дела. Сигурно ће ово дело представљати и новину али и вредан допринос у размагњању *»врѹћих«* тема и разрада у литератури нашега доба које је, како рекосмо на почетку, бременито кризним, па чак и катастрофичним појавама.